

ادبیات تطبیقی (فرهنگستان زبان و ادب فارسی)، پیاپی ۱۲ (پاییز و زمستان ۱۳۹۴): ۲۴۳-۲۴۹

Haddadian-Moghaddam, Esmail. *Literary Translation in Modern Iran: A Sociological Study*. John Benjamins Publishing Company, 2014. 236 p.

حدادیان مقدم، اسماعیل. *ترجمه ادبی در ایران نوین: پژوهشی جامعه‌شناختی*. انتشارات جان بنجامینز، ۲۰۱۴، ۲۳۶ صفحه.

ترجمه در ایران پیشینه‌ای درازآهنگ و پرماجرا دارد و نقش آن در بالندگی سنت فرهنگی ایرانیان بر هیچ‌کس پوشیده نیست. شاهد این مدعا در ایران پیش از اسلام کتیبه‌ها و اسناد برجای مانده از این دوران است. یکی از قدیمی‌ترین اسناد ترجمه در ایران «کتیبه بیستون» است که از زمان داریوش اول هخامنشی (قرن پنجم ق م) به یادگار مانده است. متن این کتیبه به سه زبان فارسی باستان و عیلامی و اکدی است. آن را عروس کتیبه‌های جهان و از کهن‌ترین پیشینه‌های ترجمه دقیق در جهان دانسته‌اند. در ایران پس از اسلام، تقریباً از همان آغاز، ترجمه از عربی به فارسی، خاصه ترجمه «مصحف عزیز» آغاز شد که همچنان تا روزگار ما ادامه داشته و نزدیک به چهارده قرن قدمت دارد. ترجمه در عصر جدید - یعنی مقارن با پیدایش چاپ در ایران در دوره قاجار - از زبان‌های اروپایی به‌ویژه فرانسه و در ادامه انگلیسی آغاز شد که سابقه آن هم به بیش از یک قرن می‌رسد.

کتاب ارجمند *ترجمه ادبی در ایران معاصر: پژوهشی جامعه‌شناختی*^۱ اثر اسماعیل حدادیان مقدم، مترجم و ترجمه‌پژوه نواندیش و نکته‌یاب هم‌روزگار ماست. این اثر موضوعی جذاب و مهم، ترجمه رمان از انگلیسی به فارسی از عهد قاجار تا زمان حاضر یعنی یک دوره زمانی دویست ساله را بررسی می‌کند. این کتاب را یکی از ناشران معروف حوزه مطالعات ترجمه، شرکت انتشاراتی جان بنجامینز^۲، در سال ۲۰۱۴

^۱ *Literary Translation in Modern Iran: A Sociological Study*

^۲ John Benjamins

منتشر کرده است. ایده نگارش این کتاب که در اصل، رساله دکتری حدادیان مقدم است در دانشگاه روویرا آی ویرجیلی^۱ اسپانیا شکل گرفت. وی سپس در دوره پساکترا در دانشگاه کاتولیک لوون^۲ بلژیک آن را بازنویسی و بازبینی کرد و به شکل نهایی درآورد (ص یازده). افزون بر این کتاب، از او چند مقاله (به فارسی و انگلیسی) در مجلات معتبر حوزه مطالعات ترجمه چاپ شده است. گفتنی است پیشتر فصل سوم این کتاب در قالب یک مقاله - با عنوان «میانجیگری در ترجمه و انتشار ترجمه فارسی سرگذشت حاجی بابای اصفهانی» - در مجله تارگت^۳ (۲۰۱۱) منتشر شده بود.^۴ البته در روایت جدید از سرگذشت حاجی بابای اصفهانی محقق به دو سه نکته جدید هم اشاره کرده است. نخست اینکه وی ردّ شیخ احمد کرمانی را در استانبول پیدا می‌کند و از نامه‌ای نقل می‌کند که میرزا برای خانواده‌اش نوشته و از فرستادن نسخه‌ای از ترجمه کتاب به همراه عکس خودش برای حاکم جدید کرمان خبر می‌دهد (ص ۶۴). دوم، معلوم می‌شود نویسنده سری هم به روستای فلسطد در ساسکس انگلستان زده و ردّ سرگرد فیلات را گرفته و ظاهراً چیزی در ماترک او پیدا نکرده است. سوم اینکه محقق نگاهی هم به ترجمه ناقصی از رمان موریه به خامه اعتمادالسلطنه می‌کند (ص ۷۷).^۵ اینها همه نشان می‌دهد که از علاقه حدادیان مقدم به حاجی بابای اصفهانی و داستان ترجمه و انتشار آن کم نشده و او همچنان در پی پیدا کردن نکات مبهم موضوع است. بعید نیست در آینده باز هم شاهد مقالاتی از وی در این باره باشیم.

پیش از آنکه کتاب را معرفی کنیم بیان دو نکته ضروری است: اول اینکه نویسنده علت اصلی نگارش این کتاب را نبود تحقیقات دانشگاهی - سوای چند مورد قلم‌انداز -

^۱ Universitat Rovira i Virgili

^۲ Katholieke Universiteit Leuven (KU Leuven)

^۳ Target

^۴ راقم این سطور، مقاله یادشده را به فارسی ترجمه کردم و در همین نشریه (دوفصلنامه) ادبیات تطبیقی فرهنگستان زبان و ادب فارسی (دوره پنجم، شماره اول، بهار و تابستان ۱۳۹۳، صص ۱۰۷-۱۴۰) چاپ و منتشر شد.

^۵ ر.ک. سرگذشت حاجی بابای اصفهانی (یازده گفتار نخست). جیمز موریه. به کوشش سید علی آل داوود.

تهران: فرهنگستان زبان و ادب فارسی، ۱۳۹۲.

در این زمینه می‌داند: «تا همین اواخر، داستان ترجمه در ایران معاصر عموماً در صفحه ۵۲۲ کتاب *دانشنامه مطالعات ترجمه راتلیج*^۱ (بیکر ۱۹۸۹، بیکر و سالدانها ۲۰۰۹: ۴۵۶) خاتمه می‌یافت. گویا ترجمه در ایران ناگهان متوقف می‌شود و مترجمان و محققان ایرانی معجونی جادویی می‌نوشند و برای همیشه از صحنه روزگار محو می‌شوند. گویی در ایران معاصر به‌ویژه دوره پس از انقلاب هیچ‌کس به پژوهش در این حوزه علاقه خاصی ندارد» (ص ۲).

دوم اینکه درست است که عنوان کتاب به ترجمه ادبی - شعر، نمایشنامه، رمان - اشاره دارد، اما در این پژوهش تأکید بر گونه رمان است. به‌راستی «چرا این کتاب بر ترجمه رمان از انگلیسی و در ایران معاصر متمرکز است؟ اول اینکه ترجمه به‌طور عام و ترجمه رمان به‌طور خاص از زبان‌های خارجی به فارسی در مُدرن کردن ایران و رویارویی آن با غرب نقش داشته است. دوم اینکه ترجمه آثار ادبی از رهگذر معرفی انواع ادبی جدید به نویسندگان ایرانی افزون بر کمک به غنای ادبیات فارسی، تأثیر زیادی بر زبان فارسی نیز داشته است. سرانجام اینکه ترجمه از انگلیسی به فارسی در ایران قبل و بعد از انقلاب سیری صعودی داشته است» (ص ۳-۴).

ترجمه ادبی در ایران معاصر: پژوهشی جامعه‌شناختی یک مقدمه مختصر و شش فصل دارد که به ترتیب عبارت‌اند از: (۱) ابعاد جامعه‌شناختی، (۲) تاریخچه، (۳) دوره قاجاریه (۱۱۷۶-۱۳۰۴)، (۴) دوره پهلوی (۱۳۰۴-۱۳۵۷)، (۵) دوره پس از انقلاب (۱۳۵۷-اکنون)، و (۶) مجلس تمام گشت و ...

موضوع فصل نخست، ابعاد نظری و روش‌شناختی این پژوهش روشن‌مند و آکادمیک است. چنان‌که از عنوان آن، ابعاد جامعه‌شناختی، برمی‌آید تأکید نویسنده بر مفاهیم جامعه‌شناختی به‌ویژه نظریات جامعه‌شناس فرانسوی پیر بوردیو^۲ (۱۹۳۰-۲۰۰۲) است. در این فصل حدادیان مقدم بر میانجیگری و عاملان ترجمه (مترجمان، ناشران، ویراستاران و تا اندازه‌ای بر سیاست‌های فرهنگی دولتی در ایران) تأکید کرده است.

^۱ *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*

^۲ Pierre Bourdieu

فصل دوم از دو بخش عمده تشکیل شده است. بخش اول مروری تاریخی و سیاسی است بر ایران معاصر از روزگار قاجار تا دوره پس از انقلاب. بخش دوم درباره گفتمان ترجمه دانشگاهی و غیردانشگاهی است. اهمیت این بخش در این است که مهم‌ترین آثار منتشرشده درباره ترجمه در ایران را با نگاهی انتقادی معرفی می‌کند و نشان می‌دهد گفتمان ترجمه در ایران ترکیبی است از آرمان‌خواهی، حساسیت به زبان فارسی در برابر زبان‌های بیگانه و تلاش برای رسیدن به ترجمه مطلوب. در این بین محقق نقش روزنامه‌نگاران و مترجمان را هم نادیده نگرفته و معتقد است تا همین اواخر گفتمان ترجمه در ایران تا حد زیادی نتیجه کار آنها بوده است تا محققان دانشگاهی. وی امیدوار است سرانجام روزی برسد تا تحقیقات معتبر دانشگاهی در ایران درباره ترجمه از گفتمان غیردانشگاهی سبقت بگیرد. این دو بخش خواننده را یاری می‌کنند تا از پیشینه تاریخی و گسترش ترجمه در این دوره درک بهتری داشته باشد.

فصل سوم با مروری بر ترجمه در دوره قاجاریه آغاز می‌شود. نویسنده در ادامه به بررسی اولین مطالعه موردی بر میانجیگری در ترجمه و انتشار رمان عیاری جیمز جاستین موریه^۱، سرگذشت حاجی بابای اصفهانی^۲ (۱۸۲۴) به زبان فارسی می‌پردازد. حدادیان مقدم با توجه به اوضاع سیاسی، اجتماعی و فرهنگی ایران در قرن نوزدهم، متن انگلیسی و فارسی این رمان را بررسی می‌کند و نشان می‌دهد که چگونه مترجم تبعیدی، میرزا حبیب اصفهانی با تصرف در متن به میانجیگری در ترجمه می‌پردازد. تصرف مترجم در متن نشان می‌دهد که برای او پیشرفت سیاسی در ایران بیش از وفاداری به متن اهمیت دارد.

فصل چهارم شامل دو بخش اصلی است. بخش اول با مروری بر ترجمه، حوزه نشر و آمار ترجمه (تعداد و فراوانی ترجمه از یک زبان / فرهنگ به زبان / فرهنگ دیگر)^۳ در دوره پهلوی آغاز می‌شود. نویسنده پس از این، میانجیگری آموزشی شمس‌الملوک

¹ James Morier

² *The Adventures of Hajji Baba of Ispahan*

³ Translation flows

مصاحب را در ترجمه رمان *غرور و تعصب*^۱ اثر جین آستین^۲ به فارسی بررسی می‌کند. وی از طریق بررسی نقش اجتماعی و فرهنگی مترجم در ایران اوایل قرن بیستم و با بررسی‌های متنی و فرامتنی نشان می‌دهد چگونه این ترجمه در ساده کردن نشر فارسی نقش داشته است. در بخش دوم، حدادیان مقدم سه ناشر عمده این دوره – انتشارات امیرکبیر، بنگاه ترجمه و نشر کتاب، مؤسسه فرانکلین شعبه تهران^۳ – را بررسی می‌کند (محقق این اقبال را داشته که از نزدیک اسناد آرشیوی فرانکلین را ببیند و به همین دلیل نکات تازه‌ای درباره فرانکلین به دست می‌دهد). نویسنده به کمک دو مفهوم میانجیگری فردی و نهادی و استفاده از مستندات تاریخی بر نقش عوامل ترجمه در شکل‌گیری و گسترش حوزه نشر در ایران انگشت‌تأکید می‌نهد. گرچه قلمرو عرضه ناشران این حوزه، ایران پیش از انقلاب است، با وجود این به ما کمک می‌کند تا از گسترش تاریخی نشر در ایران نوین درک بهتری داشته باشیم.

فصل پنجم دوره پس از انقلاب را در بر می‌گیرد که مانند دو فصل قبل با مروری بر ترجمه، آمار ترجمه و حوزه نشر آغاز می‌شود. در این فصل چهار مطالعه موردی عرضه شده است. مورد نخست مروری است گذرا بر برداشت کلی مترجمان ایرانی در باب موضوعات مختلف مثل انگیزه‌ها و نقش آنها در حوزه نشر. دومین مورد پژوهی درباره میانجیگری در ترجمه و عرضه رمان *غرور و تعصب* جین آستین با ترجمه رضا رضایی است. این مطالعه موردی نسبت به نمونه مشابه در فصل چهارم مفصل‌تر است. حدادیان مقدم از طریق مصاحبه با مترجم و ناشر ترجمه، و تحلیل‌هایی متنی و فرامتنی، سطوح مختلف میانجیگری را نشان داده است. مطالعه موردی بعدی درباره میانجیگری در ترجمه و ارائه رمان *جنگ آخر زمان*^۴ اثر ماریو بارگاس یوسا^۵ ترجمه عبدالله کوثری است که نمونه‌ای از ترجمه غیرمستقیم به شمار می‌آید. در این مورد نیز نویسنده از طریق مصاحبه با مترجم و ناشر ایرانی، میانجیگری را در بافتار وسیع‌تر حوزه نشر

^۱ *Pride and Prejudice*

^۲ Jane Austen

^۳ The Tehran branch of the Franklin Book Programs

^۴ *The War of the End of the World*

^۵ Mario Vargas Llosa

بررسی شده است. آخرین مطالعه موردی درباره زنان مترجم آثار ادبی - مزده دقیقی، خجسته کیهان، و شیرین تعاونی - است. در این بخش، حدادیان مقدم از رهگذر مصاحبه و به کمک مطالب آرشیوی به بررسی نقش میانجیگری آنها در ترجمه پرداخته است. علاوه بر این در همین بخش آخر از فصل پنجم است که محقق ضمن پرداختن به کار ترجمه زنان در ایران نکاتی جالب را درباره ترجمه و نشر در ایران معاصر بیان می‌کند از جمله اینکه: مترجمان ایرانی به ندرت آثار همدیگر را می‌خوانند (ص ۱۶۶)، مترجمان خوب در ایران متأسفانه - جز چند استثنا - اغلب به رحمت خدا رفته‌اند (ص ۱۶۶) و دلیل اینکه نویسنده‌هایی مثل ویلیام فاکنر^۱ و شاعر شوریده‌ای مثل سیلویا پلات^۲ عده‌ای از مترجمان ایرانی را به هوس ترجمه انداخته، نه صرفاً برای کیفیت آثار آنهاست که بیشتر به خاطر آن است که این دست مترجمان با نبش قبر نویسنده‌های نامدار در پی نام و نشان‌اند (ص ۱۶۷).

فصل ششم، فصل پایانی کتاب، به یافته‌های پژوهش، کاربرد مفاهیم جامعه‌شناختی پیر بوردیو در ایران و نقش این مطالعه در حوزه ترجمه‌پژوهی، ایران‌شناسی، و صنعت نشر اختصاص یافته است. موضوع بخش پایانی محدودیت‌های پژوهش و حوزه‌های ممکن برای پژوهش‌های آتی، مانند ترجمه و ادبیات جهان، و اقبال به ترجمه‌های ادبی است. این بخش پُر است از موضوعاتی که هرکدام از آنها می‌تواند موضوع یک رساله یا کتاب باشد. گفتنی است که عنوان این فصل - مجلس تمام گشت و ...^۳ - برگرفته از دیباچه گلستان سعدی است. مراد نویسنده از این اشاره نمادین این است که این کتاب در واقع گام نخست پژوهش در این حوزه وسیع و ناشناخته و بی‌شک مُشتمل بر ناگفته‌های بسیار است.

کتاب ترجمه ادبی در ایران نوین: پژوهشی جامعه‌شناختی اثری خوش‌ساخت، روشمند و نظریه‌محور است. همچنین، نمایشگر جست‌وجوی گسترده و نگاه نوجوی مؤلف نیز هست. افزون بر مخاطبان خاص، یعنی استادان و دانشجویان رشته مطالعات

^۱ William Faulkner

^۲ Sylvia Plat

^۳ اشاره است به این بیت: مجلس تمام گشت و به آخر رسید عمر / ما همچنان در اول وصف تو مانده‌ایم.

ترجمه، خوانندگان عام و علاقمند به ادبیات هم می‌توانند از این کتاب بهره‌گیرند به شرطی که ترجمه‌ای خوش‌خوان به فارسی و به دست مترجمی خبره صورت بگیرد. این اثر نخستین پژوهش جامع درباره ترجمه ادبی در ایران معاصر از منظر جامعه‌شناسی از دوره قاجاریه تا امروز است و می‌تواند الگوی نگارشی مناسبی برای رساله دانشجویان رشته نوبنیاد مطالعات ترجمه در ایران باشد. حین مطالعه کتاب به غلطی چاپی (ص ۱۷۶ سطر ۱۴) و سهوی قلمی - که به هیچ روی از اهمیت کار ارزشمند نویسنده نمی‌کاهد - برخوردم. در صفحه ۱۰۸ می‌خوانیم: «پرویز ناتل خانلری، مورخ زبان فارسی، ویراستار ادبی، و وزیر فرهنگ سال‌های بعد، ویلهلم تل شیلر^۱، و تریستان و ایزوت ژوزف بدیه^۲ را ترجمه کرد» حال آنکه ویلهلم تل شیلر را محمدعلی جمالزاده در سال ۱۳۳۴ ترجمه و منتشر کرد. در مجموع، این پژوهش چنان‌که نویسنده نیز فروتنانه بدان معترف است باید فتح باب مطالعه جدی ترجمه ادبی در ایران تلقی شود.

گمان مبر که به پایان رسیده کار مغان هزار باده ناخورده در رگ تاک است.

مصطفی حسینی

استادیار دانشگاه بوعلی سینا - همدان

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

¹ Schiller's Wilhelm Tell

² Bédier's Tristan et Iseult.